

НЯКОИ НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ТЕКСТИЛНИ МАТЕРИАЛИ ОТ НЕКРОПОЛА НА ЦЪРКВАТА "СВ. ЧЕТИРИДЕСЕТ МЪЧЕНИЦИ" ВЪВ ВЕЛИКО ТЪРНОВО

(Проучвания 1992 - 1993 г.)

ИВАН ЧОКОЕВ

През периода 1970 - 1974 г. В. Вълв ръководи археологическите разкопки на църквата "Св. Четиридесет мъченици" във В. Търново, за които предварително съобщава на страниците на списание "Археология". В него наред с резултатите от проучванията на архитектурата публикува и част от новооткритите гробове, в доста от които са намерени и текстилни материали.¹ Откриването в един от тях на масивен златен пръстен-печат с гравирано име Калоян дава повод на изтъкнати специалисти медиависти да го свържат с едноименния търновски цар, управлявал България през годините 1197 - 1207 г.² Именно последното допускане импулсира обстойното проучване на материалите, включително текстилните, открити при разкопаването на този гроб. За съжаление изследванията на В. Инкова започват, както тя отбелязва "... от момент, когато погребението беше разчистено и нивото на пръстта бе под нивото на костите".³ Въпреки това на базата на химични, физични, технико-технологични, биологични, дендрохронологични, зоологични, антропологични и други изследвания тя също достига до извода, че в открития от В. Вълв гроб с пореден № 39 е погребан цар Калоян.⁴ В случая много ценни се явяват нейните наблюдения върху текстилните материали от този, а и от други гробове, които днес служат за изходна база при изследвания на тъкани, придобити по археологически път.

През 1992 г. по повод бъдещите консервационно-реставрационни дейности върху средновековната църква беше възобновено археологическото ѝ проучване, както и на терена до нея. Първите наблюдения върху следите и останките от текстилни материали в откритите при новите разкопки гробове започнаха веднага след ангажирането ми на археологическия терен още същото лято от К. Тотев, н. с. във Великотърновския филиал на АИМ при БАН.⁵ На обекта бе използван микроскоп при разкриването на трудно забележими с просто око остатъци и следи от облеклото около и върху самите кости. Правеха се инфрафотографии⁶, а след първична консервация части от скелетите, най-вече черепите, заедно с материалите и пръстта около тях бяха пренасяни в лабораторията на Исторически музей - В. Търново (Обр. 1). Тук тяхното допроучване продължаваше под микроскоп с помощта на фини инструменти (Обр. 2). За доказване на природата

Обр. 1. Черепът от гроб № 28¹, подготвен за пренасяне в лабораторията.

Обр. 2. Разкриване в лабораторни условия на материалите около черепа от гроб № 1¹.

на текстилните нишки и на състава на откритите метали бяха използвани оптични и химични аналитични методи.⁷

В шест от проучените през 1992 - 93 г. 41 гроба открихме текстилни материали от облекло и погребални атрибути. Процентът на гробовете с подобни останки на пръв поглед е нисък, но лесно обясним, като се имат предвид тежките за текстила почвени условия, от една страна, а от друга - твърде важното обстоятелство, че от всичките 41 погребения 10 са вторични, 4 са сигнирани, но останаха непроучени, тъй като лежат под южната галерия, а много са разрушени частично от по-късни гробни ями и строителни дейности.⁸ Нарушенията са най-често в горната част на скелетите, а обикновено там са съсредоточени намираните

текстилни материали. Такива се откриха във всичките напълно запазени гробове, четири на брой (№№ 2¹, 5¹, 28¹, 41¹) и два частично разрушени (№№ 1¹ и 29¹).

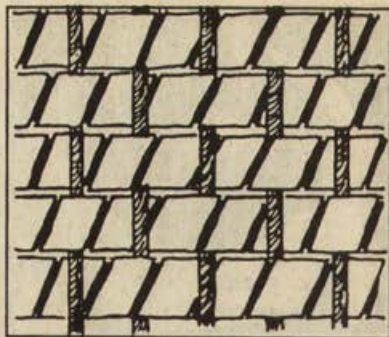
Още първият скелет (гр. № 1¹), на който е попаднал К. Тотев, предложи значително количество текстилни останки локализирани единствено около главата. В гроба бе погребан млад мъжки индивид, за чийто висок обществен статус по онова време подсказва открития на дясната ръка златен пръстен печат с името Сено. При внимателния оглед под микроскоп на пръстта и костите на нарушения от кръста надолу скелет не намерихме други органични материали.

Обр. 3. Текстильт от гроб № 1¹ (детайл).

Поради много напредналата деструкция на основните нишки платът се откри силно разнишен върху лявото слепоочие, а една относително по-добре запазена ивица се беше свлякла покрай дясната страна на черепа (Обр. 2). В резултат на протичане на различни природни процеси в почвата текстилът бе придобил тъмнокафяво-сивочерно оцветяване. Проведените изследвания показаха, че се касае за сърмен плат, изпълнен в сплитка лито (Обр. 3, 4).

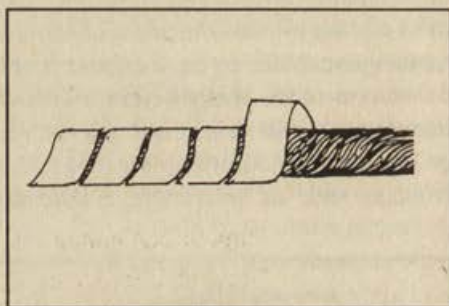
Силно деструктиралата копринена основа е с гъстота 32 нишки/см. Самите нишки днес са тъмнокафяви на цвят, имат силен Z сук и дебелина около 0.15 мм. Метализираните нишки на вътъка са получени чрез спираловидно обвиване в посока S на копринена сърцевина с позлатена лентичка от сребро, широка 0.3 - 0.4 мм (Обр.

Обр. 4. Реконструкция на сплитката на сърмения текстил от гроб № 1'.

Обр. 5. Метализирани нишки от текстила в гроб № 1'.

Обр. 6. Метализирани нишки - графично представени.

5, 6). Така получената сърма е с дебелина около 0.3 - 0.35 мм и е натъкана с гъстота 25 н./см. Копринената сърцевина има жълт-охров цвят, дебелина 0.25 мм и слаб S сук.

Обр. 7. Ивица от копринени вътъци (гроб № 1').

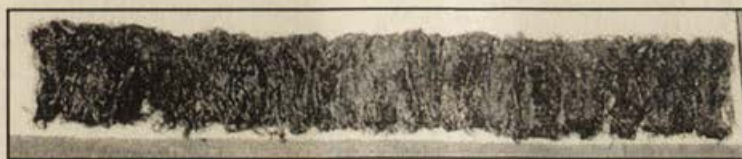
Откриването на виолетов копринен фрагмент в конструктивна връзка със сърмата ни подсказа, че на определени интервали метализираният вътък е бил заменян с копринен. По този начин са се получили тесни около 2 мм ивички (Обр. 7). Но част от ивичките имаха кафяв, а не виолетов цвят. Т. е. за тъкането им в един и същ плат е използван различен по цвят копринен вътък.⁹ Тези нишки имат дебелина 0.3 мм, неусукани са и са

Обр. 8. Сдвоени сърмени вътъци и сменящи се сърмени и копринени полета.

приплеснати. Върху отделни фрагменти, но рядко, се наблюдаваха и сдвоени в плаванията си над няколко основни нишки, сърмени вътъци (Обр. 8). Освен това между тях са пускани от гореописаните неусукани копринени нишки и така са се получили шахматно сменящи се сърмени с копринени полета. На отделен фрагмент се забелязваха такива квадратни полета (1.8 x 1.8 мм) (Обр. 8). Всички тези констатации ни дават основание да отнесем този текстил към една интересна група сърмени платове, получили разпространение по българските земи, както отбелязва Д. Овчаров, през XIV в.¹⁰ За тях е характерно, че се състоят от златни на цвят полета, натъкъни от метализирани нишки, много сходни на описаните тук. Тези полета, широки обикновено 30 - 40 мм, са разделени от разноцветни (сини, червени, виолетови) копринени ивици, които

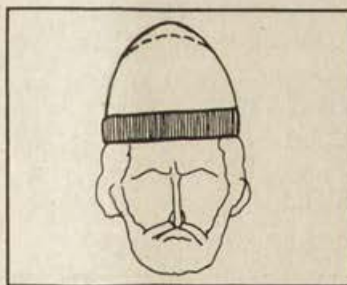
от своя страна са запълнени с кръстовидна (шахматна) украса, постигната чрез въткаването на сърмени нишки.

Обр. 9. Лентата метализиран текстил от гроб № 1¹ след консервация.

Наблюденията при консервацията показаха, че откритата текстилна лента около черепа, широка 50 - 53 мм (Обр. 9) е получена от прегъването на два ката по дължина на парче сърмен плат широко около 120 мм (от двете страни надълго има малки подгъви по 5 - 8 мм). Останките от лентата оброчваха главата отвсякъде (Обр. 2), т. е. първоначалната дължина на вложената тъкан е била около 550 мм. Откъм страна на главата върху текстила бяха открити малки следи от тънка кожа. Така сърмената лента би могла да бъде препаска за глава или пък да е била поставена в основата на шапка¹¹ (Обр. 10).

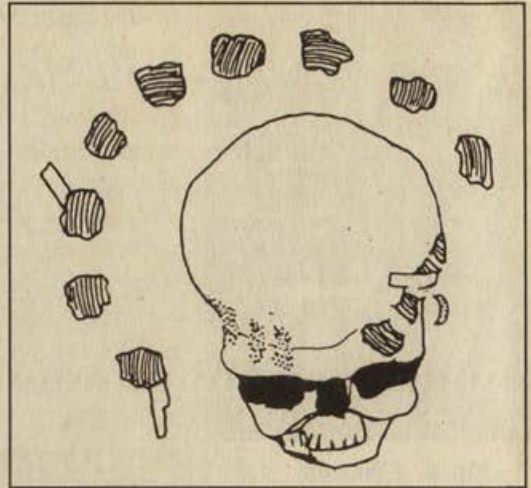
Текстилните материали, открити в гроб № 28¹

Обр. 10. Графични реконструкции за сърмената лента от гроб № 1¹ - препаска за глава или поставена в основата на шапка.

Обр. 11а. Разкриване на материалите около черепа от гроб № 28¹ в лабораторията.

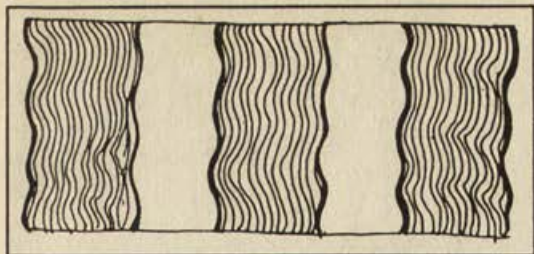
Обр. 11б. Графично представяне на материалите около черепа от гроб № 28¹.

отново бяха съсредоточени около главата на погребаната, този път жена (Обр. 1). Край черепа, на мястото на ушите, бяха намерени чифт златни двойноконусовидни обеци, на ръката сребърен филигранен пръстен, а над китките големи стъклени гривни за пристягане ръкавите на дрехата. В случая имаше кафяво пигментиране на няколко правоъгълни участъци върху дясната страна на челото с размери 30 x 15 мм, като разстоянието между тях бе 10 - 15 мм (Обр. 1, 11а). От лявата страна на черепа между него и пръстта се подаваха метализирани нишки, за които, след като започна разкриването в лабораторни условия, се установи, че произлизат от сърмен текстил (Обр. 12).

Оказа се, че този плат се спуска по лявото слепоочие, пада надолу и завива около черепа, като минава покрай теменните и тилната кости на разстояние 3 - 4 см, а при дясното слепоочие отново се вдига нагоре към челото (Обр. 11а, б). И в случая текстилните материали, подобно на тъмнокафявите зони върху черепа, представляват отделни правоъгълни „островчета“ с размери 30 x 15 до 20 мм и разстояние между тях 15 - 20 мм. Самите „островчета“ са нагъната на катове метализирана тъкан (Обр. 11а, б, 12).

Обр. 12. „Островчета“ от метализиран текстил (гроб № 28¹).

Обр. 13. Графична реконструкция на раирания плат от гроб № 28'.

(Обр. 13). От разстоянията и големините на тъмните петна върху челото на черепа, където се предполага, че при гниенето платът най-малко се е разтеглил, установихме, че копринените (?) ивици са били широки 10 мм, а златотъканите - 15 мм.

От основните нишки на този текстил няма останки, а гъстотата на сърмения вътък е 26 н./см. Дебелината му е около 0.35 мм, а позлатената лентичка от сребро, широка около 0.3 - 0.4 мм, обвива отдясно наляво (S) сърцевината. Запазените сърмени ивички от плата (Обр. 12) се откриваха на два ката с дължина 27 - 30 мм, а тъй като имаха и малък подгъв от двете страни по дължина на лентата, очакваната

ширина на изходния текстил е 70 - 75 мм. Освен това по дължината си метализираните вътъци имаха леки вълнообразни извивки, което е придавало допълнителен ефект на тъканта (Обр. 12, 13).

Върху лявата част на черепа между него и част от опашна кост от по-старо погребение беше затиснат фрагмент от тънка кожа, а гореописаният текстил я застъпваше (Обр. 14). Последното обстоятелство подсказва, че в случая вероятно останките са от кожена шапка, в чиято основа се е прикрепял венец (околожка) от раиран сърмен плат. При проучването на пръстта около и под сърмения текстил от двете страни на слепоочията в посока към челото открихме фрагменти от сребърна лентичка с позлата, широка около 7 - 8 мм (Обр. 11б, 15). Тя се оказа,

Няма съмнение, че в този случай се касае за останки от раиран сърмен текстил, при изработването на който върху основата са натъкавани последователно метализиран и най-вероятно обагрен копринен вътък, като от последния обаче не са останали никакви следи.¹² По такъв начин са се получили копринени (?) и сърмени ивици

Обр. 14. Фрагмент кожа затиснат върху черепа от гроб № 28'.

Обр. 15. Фрагмент от сребърна лентичка с позлата от гроб № 28[!].

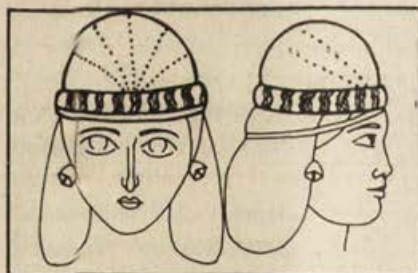
Обр. 16. Пайета от черупка на охлюв от гроб № 28[!].

че е закрепена върху кожена подложка. Най-вероятно сърменият плат допълнително е бил оброчен с привличаща вниманието златна лентичка.

Намирането на отделни сърмени нишки в пространството между текстила, лежащ върху пръстта и черепа, различаващи се от тези на райирания плат, както и на една пайета от черупка на охлюв (Обр. 16), на 4 - 5 см отляво на тилната кост предполагат погребаната да е имала на главата си воал, украсен със златна везба и пайети.¹³ От неговия фин текстил нищо не се е запазило, а за него съдим единствено от следите, подсказващи за бродирана украса.

Положението на описаните до сега елементи, откриването на следи от везбован воал, както и подсилването на позлатената лента с кожа ни подсказва, че всичките те са части от една сложносъставна украса за глава, състояща се от кожена шапка (по-скоро подпора за премяната), воал, сърмена препаска, златна лентичка. След южената, вероятно полусферична (облодънна) шапка, върху главата се е поставял воал, както казахме, украсен с везба и пайети. Воалът и шапката са се прикрепяли със сърмена препаска, а на самото чело над веждите и отчасти в някои участъци и над препаската се е поставяла златната лентичка (Обр. 17).

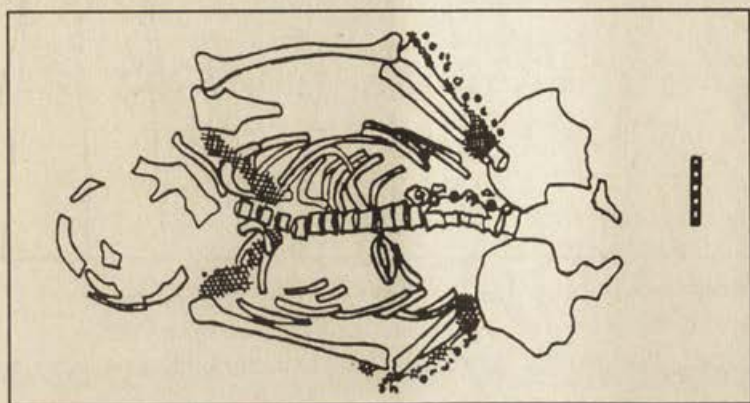
Вещност, описаната тук реконструкция на украсата върху главата на

Обр. 17. Възможни реконструкции на украсата върху главата на погребаната в гроб № 28[!].

Обр. 18. Образ на Ирина Комнина, майка на цар Михаил Асен (1246-1256) от църквата „Св. Архангел Михаил“ в Костур.

Обр. 19а. Инфрафотография на останките в гроб № 5¹.

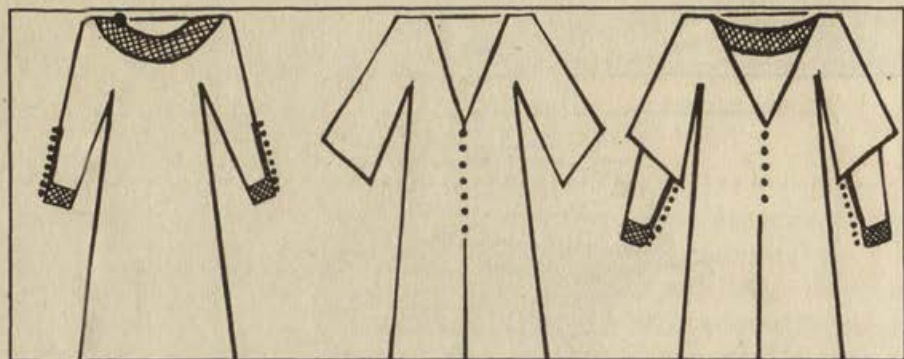
Обр. 19б. Графично представяне на материалите, открити в гроб № 5¹.

погребаната в гроб № 28¹, според нас представлява сходен, но опростен вариант на тази върху главата на Ирина Комнина, майката на цар Михаил II Асен (1246 - 1256), изобразена на стенописите в църквата "Св. Архангел Михаил" в Костур¹⁴ (Обр. 18). Не може да се изключи напълно вариант, при който описаните детайли от украсата да са били закрепени последователно и неподвижно върху кожената основа и да са представлявали едно цяло¹⁵ (Обр. 17),

При проучването на гроб № 5¹ покрай двете лакътни кости и малко над тях на 25 см по тяхната дължина бяха открити остатъци от кухи сферични копчета и зелени корозионни следи (Обр. 19а, б). Следи с приблизително същата дължина имаше и покрай гръбначния стълб - двата най-долни гръдни и петте поясни прешлени. След изследванията на металните останки се оказа, че сферичните копчета са били по 11 на лакът и 13 на гръбначния стълб. Изработени са от полусфери от медна сплав със златист цвят и покрити с калай. Диаметърът на лакътните е 11 мм, а на тези по гръбнака - 13 мм. Част от последните носеха следи от деформация, настъпила преди развитието на корозионните процеси. Били са пришити към дрехата с ленен конец.

Освен тези материали по трупа бяха открити и останки от кожа - по прешлените

на гръбначния стълб, попадащи в зоната на копчетата, а и между самите копчета (Обр. 19а, б). Тъмни, продълговати петна с едва забележими следи от метализирани нишки се забелязваха по двете страни на гърдите, спускащи се косо от раменете към гръбначния стълб, а така също и при китките. От лактите надолу на места имаше черни следи. Анализите показаха, че тъмните петна са

Обр. 20а. Реконструкция на долната дреха от гроб № 5'.

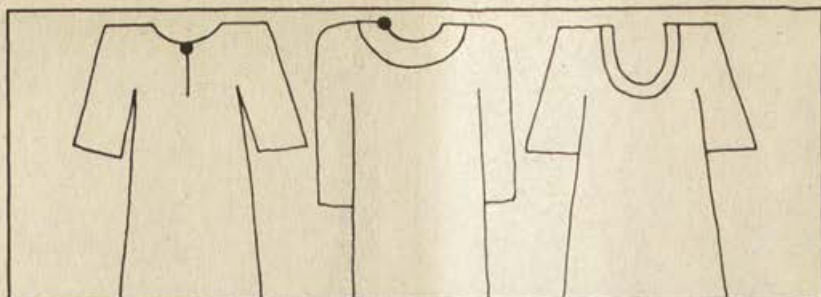
Обр. 20б. Реконструкция на горната дреха от гроб № 5'.

Обр. 20в. Реконструкция на двете дрехи, наложени една върху друга (гроб № 5').

останки от фино изработена везба, за съжаление в почти напълно изтляло състояние, от която са останали само следи. За нейното изпълнение са използвани копринени, днес тъмнокафяви на цвят и сърмени нишки. Сърцевината на метализираните е копринена, със слаб S-сук (ляв), а дебелината ѝ е около 0.15 мм. Широчината на покриващата я позлатена лентичка от сребро е 0.20 мм. Посоката на обвиване е от дясно на ляво, а дебелината на така получената сърмена нишка е 0.20 мм. Със сдвоени конци или копринени, или метализирани със златно покритие са извезани дребни детайли - листенца с размери 4 x 3 мм явно от растителен орнамент.

Широките 40 мм бродирани ивици са апликирали деколтето и ръба на ръкавите на дрехата. По-тесни сърмени ивички е имало и покрай копчетата на лакътните разрези (Обр. 20а). Малко сферично копче от медна сплав, разкрито сред сърмените останки, локализирано около дясното рамо, подсказа, че тук деколтето е било леко срязано и съответно закопчавано след обличане.

По-големият размер на копчетата по гръбначния стълб, тяхното деформирано състояние и недостигането им до остатъците на сърменото деколте позволява да ги свържем с друга дреха. Останките от кожа между копчетата, а и по гръбначния стълб показват, че тя е била кожена или апликирана с такава поне в участъците, където са открити метални останки. Положението на същите копчета в долната половина на гръбначния стълб говори за дълбокото ѝ деколте, а липсата на останки

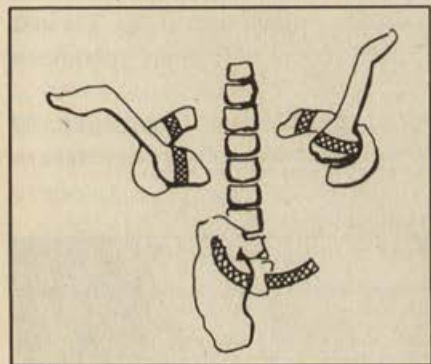
Обр. 21а. Реконструкция на деколтето от женска дреха (гроб №№ 2¹, 28¹).

Обр. 21б. Реконструкция на деколтето от мъжка дреха (гроб № 5¹).

Обр. 21в. Реконструкция на деколтето от мъжка дреха (гроб № 29¹).

от кожа при копчетата покрай лакътните кости, подобни на тези от зоната на гръбнака, показва, че ръкавите на горната дреха не са достигали до лакътните разрези на долната дреха¹⁶ (Обр. 20б, в).

Откриването на кожена дреха не е изолирано явление в този църковен некропол. За открити "гнилости от дреха, навярно кожена" в гроб № 18 съобщава В. Вълв.¹⁷ А откритите от него само 4 позлатени копчета ни подсказват, че навярно кройката на тази дреха е била подобна на тук представената възстановка от гроб № 5¹.

Обр. 22. Оцветявания по костите от гроб № 29¹.

Намерените копчета, следи от сърма и пигментиране на костите в горната част на гръдния кош на скелетите, позволяват да се кажат няколко по-обща думи и за дрехите, покривали тази част на тялото. В областта около горния край на мечовидната кост на погребаните жени в гробове №№ 2¹ и 28¹ бе открито по едно копче, което явно е затваряло среза на гърдите на женската дреха (Обр. 21а).

При оформянето на деколтето на мъжката дреха е имало известни различия. Оцветяванията по костите на положения в гроб № 29¹ мъж (Обр. 22), показват едно по-дълбоко деколтето и липса на копче (Обр. 21в). Така оформеният отвор за главата допуска свободното ѝ преминаване през него, докато кройката на деколтето на дрехата от гроб № 5¹ не е позволявала това и в дясната си част то е било леко сцепено и дискретно затваряно след

Обр. 23. Следи от текстил в пръст-та под черепа от гроб № 41'.

Обр. 24. Следи от текстил върху черепа от гроб № 41'.

обличане на дрехата с малко копче (Обр. 216).

При разкриването на гроб № 41', в който мъжкият скелет беше цялостно запазен, бяха намерени две големи сферични сребърни копчета (диаметър 15 мм), симетрично разположени около главата. Тяхното разположение - високо към теменните кости, подсказваше, че произходът им трудно може да се свърже с облеклото на погребания. Никъде не открихме останки от сърма освен две леки потъмнявания по ключиците - вероятно следи от деколтето. Едва при разчистване на черепа към теменните кости се появи метализиран текстил. Оказа се, че в пръстта под черепа (Обр. 23) и по неговата тилна част (Обр. 24) има лентовидни останки от сърмени тъкани - две почти успоредни линии, пресечени с трета, перпендикулярна на тях.

Лентите са широки по 15 мм. Двете, почти успоредни, са на разстояние 140 мм една от друга. От долната, която е разположена в основата на тила, са останали около 190 мм, а от горната има повече следи, около 90 мм, върху дясната страна на черепа.

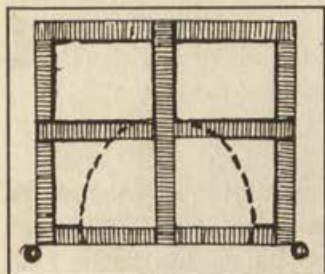
Тези ленти са получени най-вероятно от нарязан на ивици (широки по 15 мм) метализиран текстил. При разкриването той бе в много тежко състояние. От основата не беше останало почти нищо, поради което не е възможно определянето на гъстотата на нейните нишки. Нищожните остатъци от тях имат тъмнокафяв цвят, силен Z сук и дебелина 0.15 мм. Влакното от сърцевината на сърмената нишка е със слаб S сук. Дебелината е 0.2 мм, а цветът е

Обр. 25. Натрупан текстил от от-весната лентичка от гроб № 41'.

тъмнокафяв, дори черен, но при по-запазените във вътрешността на сърмата е светъл-жълтокафяв. Метализирането е постигнато чрез обвиване отдясно наляво (S) с позлатена сребърна лентичка, широка около 0.3 мм. Дебелината на сърмената нишка е 0.35 - 0.40 мм, а гъстотата на тъкането им е 25 н./см.

Имайки предвид лекото повдигане на черепа спрямо костите на трупа и положението на двете сребърни копчета спрямо нея, смятаме, че сърмените остатъци са обшивали възглавничка, в чиито долни краища са били пришити за украса големите сферични копчета, открити в началото и лежащи на една линия с долната сърмена ивица. В случая те трябва да се тълкуват като висулки.

Обр. 26. Реконструкция на погребалната възглавничка от гроб № 41¹.

Възстановена, възглавничката би представлявала на пръв поглед правоъгълник, обшит по четирите страни със сърмена лентичка. Такава лентичка е била отвесно пришита и в средата на възглавничката. Продължаването обаче на сърмата от отвесната лентичка в горната част на тила, в посока към пръстта, свличането и натрупването ѝ там след изгниването на органичните материали (Обр. 25) подсказва за оформянето вероятно на кръстен знак в средата на възглавничката. Последните наблюдения и изводи ни дават основание да допуснем, че възглавничката е била вероятно квадратна с дължина на страната около 260 - 270 мм и зашити в ъглите долу сферични сребърни висулки¹⁸ (Обр. 26).

Тук е мястото да отбележим, че при разкопките на В. Вълв, А. Попов от южната страна на църквата, К. Тотев около църквата, под главите на погребаните са откривани големи фрагменти от тухли или керемиди, върху цялата площ на които дълбоко е издраскан голям кръстен знак, а в междурамията старохристиянската формула "IC XC NIKA"¹⁹.

Все в този аспект интересно се явява и съобщението на М. Москов за открития при първите разкопки през 1906 г. мраморен къс от надгробна плоча с релефно изображение на женска глава, положена "... върху възглавница, която от четиритях краища имала нещо като пискюли, издълбани на камъка"²⁰.

При разкриване на гроб № 41¹ в областта на фалангите на горните крайници бе открит сребърен пръстен, върху чиято плочка лежах натрупвания от дърво, вероятно от ковчег или дъски, поставени върху мъртвеца. Между дървените останки и плочката на пръстена открихме следи - отпечатъци от лито натъкан текстил с гъстота 20 x 32 н./см. Тъй като при християнските погребения ръцете са поставяни кръстосани над трупа, не би следвало да очакваме текстилни останки от облеклото върху пръстена, т. е. отпечатъкът от текстил върху корозионните продукти на пръстена е от погребален покров (саван).

В заключение трябва да се каже, че само една много малка част от одеждите на погребаните в некропола се е запазила до наши дни. Съхранени донякъде се

откриват предимно метализирани тъкани, а понякога и обикновени, но в съприкосновение със сърмените. В тези случаи корозионните продукти са пропили органичните материали и в известна степен повече или по-малко са ги предпазили от гнилостните процеси, твърде активни за нашите географски ширини. Запазеното е всъщност само една бледа следа от иначе пищното откъм цветове и форми някогашно представително средновековно облекло, за което днес съдим главно от някои миниатюри и стенописи, най-вече ктиторски портрети. Все пак откритото подсказва, че и тукашните погребани малко или много са се приближавали в одеждите си към познатите ни образи от XIII - XIV в.

Б Е Л Е Ж К И

¹ **Вългов, В.** Новите разкопки на църквата "Св. четиридесет мъченици" във Велико Търново (предварително съобщение). - Археология, 1974, 2, 37 - 54.

² **Dujcev, I.** La bague-sceau du roi bulgare Kalojan. - Bizantinoslavica, 36, 1 - 2, 173 - 183.

³ **Инкова, В.** Калояновото погребение. Техничко-лабораторни изследвания. С., 1979, с. 5, 6.

⁴ Пак там, 94 с.

⁵ За това тук му изказвам благодарност, както и за усилената съвместна дейност. Благодаря и на н. с. П. Гатев (АИМ при БАН) и н. с. М. Робов и ст. н. с. К. Дочев (АИМ при БАН филиал В. Търново).

⁶ За специалните фотографии изказвам благодарност на полицейските служители Бобчев и Янков от РПУ - В. Търново.

⁷ **Федорович, Е.** Методика исследования археологических тканей. - СА, 1965, кн. 4, 125 - 133; **Инкова, В., К. Драганова.** Методи за идентифициране на археологически тъкани. - МПК, 1978, кн.4, 26 - 34; **Пенчев, Н., Б. Загорчев.** Качествен анализ. С., 1964; **Кочева, Л., Д. Нонова.** Качествен полумикроанализ. С., 1966; **Файгль, Д., В. Ангер.** Капельный анализ неорганических веществ. М., 1976, т. 1, 2.

⁸ **Тотев, К., И. Чокоев.** Разкопки на църквата "Св. Четиридесет мъченици". - АОР през 1992 - 1993 г. В. Търново, 1994, 105 - 106; История на проучването на некропола на търновската църква "Св. Четиридесет мъченици". - ИИМВТ, т. XI, с. 174, Обр. 4.

⁹ Ако при изследванията се открият фрагменти от тези чисто копринени части от иначе един сърмен плат те могат да бъдат погрешно идентифицирани като друг вид текстил. Картината още повече се усложнява, ако се има предвид, че при някои находки от подобен вид текстил при един и същ фрагмент се срещат различно обагрени копринени ивици. В крайна сметка един и същ вид текстил, благодарение на активната почва, може да се "разпадне" на няколко вида сърмени и копринени тъкани. Ето защо от изключителна важност са наблюденията, извършвани още на археологическия терен.

¹⁰ **Овчаров, Д.** За един вид сърмен накит за глава през късното средновековие в България (XII - XIV в.). - МПК, 1971, кн. 3, 16 - 20.

¹¹ Подробно за шапки от този некропол Вж. **Инкова В.** Цит. съч., 28 - 36.

¹² За подобен плат Вж. **Аладжов, Ж.** Органични материали и соли от некропола при дворцовата църква във Велики Преслав. - Интердисциплинарни изследвания, т. 10, 37 - 44.

¹³ Не е изключено пайетата да е попаднала случайно, тъй като други не бяха открити.

¹⁴ **Лазаров, И.** Управлението на Михаил II Асен и Ирина Комнина (1246 - 1256). - Векове, 1984, 2, с. 14.

¹⁵ За откритите следи от метални венци в други гробове от некропола на църквата, изследвани от **В. Инкова** Вж. - Цит. съч., 26 - 34.

¹⁶ Запазването отчасти на органични материали, макар и силно изленели, се дължи на пропиването им със соли от корозирали близлежащи метални предмети. В случая както се е запазила кожа покрай копчетата от зоната на гръбначния стълб, така би трябвало да се е запазила и около тези, открити край лакътните кости.

¹⁷ **Вълов, В.** Цит. съч., с. 46.

¹⁸ Изчисленията са на база горесцитираните разстояния между успоредните ленти и самата ширина на лентите.

¹⁹ **Вълов, В.** Цит. съч., с. 44; **Попов, А.** Царският манастир "Великата лавра Св. Четиридесет мъченици". Монография (под печат); **Тотев, К., И. Чокоев.** История на проучването..., с. 168. Можем само да предполагаме, че в четирите полета с помощта на копринен конец е била извезана тази формула "IC XC NIKA".

²⁰ **Москов, М.** Разкопките в черковите Св. Димитрий и Св. Четиридесет мъченици в Търново. Търново, 1912, с. 21. За част от текстилните остатъци, открити покрай черепа на гроб N39 **Вълов, В.** отбелязва, че вероятно произхождат от възглавничка, (цит. съч., с. 48, 50, обр. 176). По-късно **В. Инкова** разглежда следите от ленена тъкан и сърмена шевица около главата на погребения (цит. съч., с. 58, обр. 50), като останки от покривало, което би могло да бъде вид шапка, показваща известно сходство с шлемовидните текстилни или кожени шапки от аланските погребения в Северен Кавказ (VIII - X в.). Допуска се също възможността това покривало да е от т. нар. судариум, носен през XI в. под короната на някои западни владетели (цит. съч., 19 - 20). За златосърмените апликации, открити също край черепа (цит. съч., с. 58, обр. 50), тя предполага, че са апликации-висулки към една от шапките или пък "апликации към савана (или по-скоро плащ, на който те биха могли да бъдат средство за закопчаване)". (Приложение на методите на технико-консервационната експертиза на произведенията на изкуството при проучванията на археологическите погребения. - Автореферат на кандидатска дисертация. С., 1979, 20 - 21).

OBSERVATIONS ON SOME TEXTILES FROM THE CEMETERY OF
THE CHURCH OF THE FORTY HOLY MARTYRS IN
VELIKO TURNOVO
(EXCAVATIONS 1992-3)
(Summary)

Ivan Chokoev

This report presents the results of examination of the textiles found during the excavation of the church cemetery in 1992-3. Optical and chemical tests threw light on the character of the materials, fibres and metals used for the making of the metallic threads. On examination of the texture of the fragmented fabrics, reconstruction of some parts of the clothing of the buried was experimented.

Translated by Yuliana Angelova